

Pasipriešinimo sąjūdis Estijoje (1955–1985)

Sovietų Sąjungai 1940 m. birželio mėn. okupavus ir aneksavus Estiją, iškart prasidėjo estų tautos priešinimasis svetimai valdžiai, kuris truko iki pat Estijos nepriklausomybės atkūrimo 1991 m. rugpjūčio mėn. Iš pradžių tai buvo pasyvus priešinimasis Estijoje vykdytiems sovietiniams pertvarkymams ir stengimasis išsaugoti tautines vertybes. Aktyviai priešintis pradėta tada, kai tik susidarė sąlygos tai daryti. Prasidėjus karo veiksmams tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, daugelis vyrų pasitraukė į miškus, ėmėsi ginklų ir pradėjo kovoti su atsitraukiančiomis nuo vokiečių Raudonosios armijos dalimis ir naikintojų batalionais.

1944 m. rudenį Sovietų Sąjungai vėl okupavus Estiją, priešinimasis vyko toliau. Pirmiausia su ginklu rankose aktyviai kovojo miško broliai, veikė jaunimo pasipriešinimo organizacijos, Estijos demokratai ir sukilėlių – atviro priešinimosi dalyvių – delegacijos kreipėsi į pasaulio visuomenę, siekdamos atkreipti dėmesį į tai, kad Estija okupuota ir joje pažeidžiamos žmogaus teisės. Nuolat veikė nedidelės grupės, kurių nariai rengė ir platino valdžios draudžiamą literatūrą bei lapelius, išskeldavo tautines vėliavas, dalyvavo masinėse manifestacijose ir t.t. Aktyviai priešinosi palyginti mažai žmonių. Tuo tarpu vyko pasyvus priešinimasis, kuris buvo apėmęs visą tautą: buvo priešinamasi okupacinės valdžios mėginimams sunaikinti tautinę savimone, ginama estų kalba ir Estijos kultūra; didžiulė dauguma estų santūriai protestavo prieš rusinimą ir sovietinimą.

Sovietinio totalitarinio režimo sąlygomis aktyvus priešinimasis negalėjo būti masinis. Išskyrus kai kuriuos ypatingus atvejus

(1980 m. jaunimo demonstracijos), iki dešimtojo dešimtmečio pabaigos Estijoje nebuvo visuotinio pasipriešinimo protrūkių, kaip kad Vengrijoje 1956 m., Čekoslovakijoje 1968 m. ir Lenkijoje 1956, 1968, 1976 ir 1980 m.

Aktyvaus pasipriešinimo sąjūdį, remiantis įvairiu metu naudotomis pasipriešinimo formomis, glaudžiai susijusiomis su užsienio politikos įvykiais (sukilimas Vengrijoje, Prahos pavasaris, Helsinkio konferencija), galima sąlygiškai suskirstyti į penkis laikotarpius:

I – ginkluotasis pasipriešinimas pirmajai sovietinei okupacijai, prasidėjusiai 1941 m. birželio mėn., kilus karui tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Jis reiškėsi kova su besitraukiančiomis Raudonosios armijos dalimis ir naikintojų batalionais. Priešinimasis truko nuo 1944 iki 1953 m. kaip miško brolių kova.

II – jaunimo pagrindžio sukilėlių organizacijų veikla nuo 1944 iki 1962 m., kuri iki 1953 m. daugiausia apėmė pagalbą miško broliams. Nuo 1955 m. jaunimo organizacijos veikė visiškai savarankiškai.

III – demokratinių sąjūdžių veikla 1968–1975 m.

IV – atviras pasipriešinimas 1977–1985 m.

V – visuotinis išsivaduojamasis sąjūdis (dainuojanti revoliucija) 1987–1991 m.

Čia nagrinėjamas aktyvaus pasipriešinimo sąjūdis Estijoje 1955–1985 m., apimančias antrąjį laikotarpį, pradedant 1955 m., taip pat trečiąjį ir ketvirtąjį laikotarpius.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje miško brolių judėjimas baigėsi. Dauguma partizanų būrių kovotojų arba žuvo, arba pateko į nelaisvę. Didelę dalį miško brolių bunkerių MVD ir MGB organai susekė ir sunaikino.

Pasibaigus miško brolių judėjimui, liko suaugusiųjų karta, kuri ilgą laiką buvo beveik visiškai nuošalyje nuo pasipriešinimo sąjūdžio. Tuo baigėsi aktyvus masinio priešimosi laikotarpis. Pasipriešinimo sąjūdyje daugiausia dalyvavo nelegalios mokyklinio jaunimo organizacijos. Kokio masto buvo sąjūdis šiuo laikotarpiu, galima spręsti iš KGB 4-ojo skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos apie išaiškintas ir sunaikintas antisovietines jaunimo organizacijas, pradedant 1954 m., kai čekistų represinis organas buvo pavadintas KGB. Deja, Estijos archyvuose išliko pranešimų tik iš 1954–1958 m. laikotarpio.

Nuo 1954 m. balandžio mėn. iki 1957 m. Taline ir ESSR rajonuose buvo susektos ir sunaikintos 9 antisovietinės jaunimo organizacijos, kurios turėjo 94 narius. Iš jų 21 suimtas ir 74 žmonėms pritaikytos profilaktikos priemonės.

Tuo pačiu laikotarpiu ESSR teritorijoje buvo užregistruoti 64 lapelių platinimo atvejai (361 egzempliorių lapelių parengė 59 autoriai), 149 anoniminių dokumentų platinimo atvejai (dokumentus sudarė 93 autoriai) ir išaiškinti 52 anoniminių laiškų autoriai.

Iš KGB 4-ojo skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1958 metų ataskaitos matyti, kad čekistams pavyko tais metais išaiškinti ir sunaikinti 8 jaunimo grupes, kuriose buvo 38 dalyviai.

Septintojo dešimtmečio pradžioje jaunimo organizacijų veikla susilpnėjo. Paskutinis politinis procesas įvyko 1962 m. Paskui teisminės represijos ilgesniam laikui nutrūko ir tik dešimtmečio pabaigoje prasidėjo nauji suėmimai.

Svarbiausia priežastis, dėl kurios nutrūko jaunimo organizacijų veikla, buvo ta, kad iš esmės pasikeitė vidaus politinė padėtis. Septintajame dešimtmetyje įvyko lūžis: prasidėjo sovietinės santvarkos pripažinimo procesas – šią santvarką pradėjo pripažinti dauguma Estijos gyventojų. Tas pripažinimas pasireiškė tiek lojalumu valstybės santvarkai, tiek

prosovietinių ritualų vykdymu. Stojimas į komunistų partiją imtas vertinti pragmatiškai. Stalino laikais stojimas į komunistų partiją arba netgi į komjaunimą reiškė atvirą perėjimą okupantų pusėn, o nuo septintojo dešimtmečio ši pažiūra pasikeitė. Ne taip kaip ankstesniu laikotarpiu į komunistų partiją žmonės stojo ne ideologiniais sumetimais, o dėl asmeninės karjeros ir buitinių privilegijų (aukštesnės pareigos, orderis butui, galimybė pirkti automobilį, išvažiuoti į užsienį ir t.t.).

Tais metais gerokai padaugėjo Estijos komunistų partijos narių estų: pokario metais jų buvo pirmą kartą daugiau kaip 50% visų Estijos komunistų partijos narių. 1956 m. EKP buvo tik 44,6% estų, 1961 m. jų padaugėjo iki 49,2%, o 1966 m. – iki 51,9%. Daugiausia buvo 1971 m. – 52,9%. Paskui estų komunistų ėmė mažėti (1981 m. jų buvo 50,8%).

Vadinamasis Chruščiovo „atšilimo“ laikotarpis Estijai pirmiausia buvo kultūros atgimimas. Gerokai padaugėjo kūrybinių laisvių, vėl pradėta leisti nepriklausomybės laikų autorių ir netgi kai kurių emigrantų autorių knygas. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje atidarius kelto liniją tarp Talino ir Helsinkio, į Estiją atvykdavo daugiau užsienio turistų. Šiaurės Estijoje buvo gerai matyti Suomijos televizijos programos, o tai estams atvėrė langą į pasaulį. Tais metais gerokai pakilo ir žmonių gyvenimo lygis. Rusijoje „atšilimas“ sudarė sąlygas viešam sąjūdžiui už žmogaus teises, o Estijos pasipriešinimo sąjūdyje vyravo pagrindiniai demokratiniai judėjimai. Estijos pasipriešinimo sąjūdis iš pagrindžio išėjo tik aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje. Demokratinių judėjimų atsiradimas septintojo dešimtmečio pabaigoje reiškė kokybiškai naują sąjūdžio veiklos etapą. Jie gerokai skyrėsi nuo ankstesniųjų. Šeštajame ir septintajame dešimtmetyje veikusių jaunimo pagrindinių organizacijų veikla geografiškai apsiribojo Estijos teritorija ir politiškai – Estijos tematika. Užtat demokratai atidžiai stebėjo, kas vyksta pasaulyje ir Sovietų imperijoje, tuo grindė savo veiklą, ieškojo ryšių su Maskvos ir Leningrado disidentais ir

užmezgė su jais ryšius. Beje, demokratai nepritarė ginkluotajai kovai.

Šiuo laikotarpiu Estijoje veikė keturi demokratiniai judėjimai. Du iš jų – 1968 m. Baltijos karinio jūrų laivyno jūreivių įkurta Kovotojų dėl politinės laisvės sąjunga ir Sovietų Sąjungos demokratinis judėjimas (SSDJ) – buvo politinės organizacijos. Svarbiausias jų tikslas buvo ne Estijos nepriklausomybės atkūrimas, bet visos Sovietų Sąjungos demokratinimas. Tačiau šie judėjimai, ypač SSDJ, darė didelį poveikį Estijos demokratiniams sąjūdžiams.

Vien estų sąjūdžiai buvo Estijos nacionalinis frontas ir Estijos demokratinis judėjimas. 1972 m. šios organizacijos pasiuntė memorandumą JTO Generaliniam Sekretoriui Kurtui Valdheimui, kuriame reikalavo nutraukti okupaciją ir organizuoti Estijoje laisvus rinkimus JTO kontroliuojant. Dėl šio memorandumo 1974 m. pabaigoje buvo suminti keturi demokratai.

Vis dėlto pagrindinė veikla baigėsi. Atvira Rusijos disidentų veikla parodė, jog, norint informuoti pasaulio visuomenę apie savo tikslus, geriau tinka vieši kreipimaisi ir oficialūs raštai.

1975 m. liepos 30 d. – rugpjūčio 1 d. Helsinkyje įvykusiame Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarime buvo priimtas Baidgiamasis aktas, kuris turėjo didelę įtaką Sovietų Sąjungoje ir kitose Varšuvos pakto valstybėse veikusiems opoziciniams judėjimams. Maskvoje, Ukrainoje, Lietuvoje, Gruzijoje ir Armėnijoje kovotojai dėl žmogaus teisių įkūrė visuomenines grupes, kurios stebėjo, kaip vykdomi Helsinkio susitarimai. Buvusių politinių kalinių (Eriko Udamo, Eno Tarto) iniciatyva Helsinkio grupę buvo stengtasi sukurti ir Estijoje, bet dėl įvairių priežasčių nepavyko to padaryti. Taip pat atsitiko ir Latvijoje.

Tuo metu glaudesnius ryšius užmezgė Estijos, Latvijos ir Lietuvos pasipriešinimo sąjūdžiai, prasidėję Mordovijos politinių kalinių lageriuose. Veiklai koordinuoti nutarta įkurti bendrą Baltijos šalių pasipriešini-

mo sąjūdžių organizaciją. 1977 m. rugpjūčio 25 d. Maskvoje rengtoje spaudos konferencijoje užsienio žurnalistams buvo numatyta paskelbti, kad įkurtas Estijos, Latvijos ir Lietuvos tautinio sąjūdžio Generalinis komitetas. Tačiau KGB pavyko sužlugdyti šį planą. 1977 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje buvo suimtas Viktoras Petkus – svarbiausias šio komiteto įkūrimo iniciatorius. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje prasidėjo kratos ir tardymai.

KGB sužlugdžius bendrą organizaciją, Estijos pasipriešinimo dalyviai atsisakė kurti savo organizaciją ir ėmė stebėti, registruoti ir skelbti žmogaus teisių ir tautiškumo pažeidimus. Tuo laikotarpiu pasipriešinimo sąjūdis tapo viešas. Informacija buvo skleidžiama per Sovietų Sąjungoje akredituotus užsienio žurnalistus. Jiems padedant informacija buvo siunčiama emigrantų organizacijoms, kurios savo ruožtu informavo pasaulio visuomenę apie padėtį Estijoje.

1978 m. pasipriešinimo sąjūdis pradėjo leisti pagrindinę kroniką „Minčių ir naujienų laisvo skleidimo Estijoje papildymai“. Rinkiniai buvo spausdinami rašomąja mašinėle ant plono popieriaus ir surišami segtuvais. „Papildymai“ daugiausia buvo dauginami fotografuojant. Rinkiniuose buvo spausdinami visi svarbesni pareiškimai, memorandumai ir kreipimaisi, aprašomi politiniai teismo procesai, pateikiama informacija apie žmogaus teisių ir tautiškumo pažeidimus Estijoje ir t.t. „Papildymai“ iš esmės skyrėsi nuo einamųjų įvykių kronikos, kurią leido Maskvos disidentai. Be trumpo faktų ir įvykių aprašymo, juose buvo skelbiami įvairūs poleminiai straipsniai Estijos istorijos klausimais, taip pat apie padėtį kaimyninėse valstybėse – Latvijoje, Lietuvoje ir Rytų Europoje, pirmiausia Lenkijoje. Rinkiniai buvo leidžiami iki 1986 m., iš viso išėjo 25 numeriai.

Pirmasis viešas pasipriešinimo sąjūdžio aktas buvo įvykdytas tik 1979 m. Tų metų rugpjūčio 23 d. 45 estai, latviai ir lietuviai pasiuntė atvirą laišką Sovietų Sąjungos, VFR, VDR, Atlanto chartiją pasirašiusių valstybių vyriausybėms ir JTO Generaliniam

Sekretoriui Kurtui Valdheimui. Laiško siuntimo data sutapo su nepuolimo sutarties tarp stalininės Sovietų Sąjungos ir hitlerinės Vokietijos (Ribentropo–Molotovo pakto) pasirašymo 40-osiomis metinėmis. Laiške pakto šalių teisių perėmėjos – Sovietų Sąjunga ir dvi Vokietijos – buvo raginamos paskelbti slapto papildomo protokolo turinį dėl įtakos sferų Rytų Europoje, pripažinti jį negaliojančiu nuo pasirašymo dienos ir likviduoti pakto padarinius.

45 estų, latvių ir lietuvių laiške, kuris plačiau tapo žinomas Baltijos kreipimosi pavadiniu, nurodyta, kad Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje esantis režimas yra neteisėtas. Pasaulio visuomenę labai paveikė ta aplinkybė, jog tai buvo atviras laiškas, kurį parašė konkretūs asmenys. Tiesioginis Baltijos kreipimosi rezultatas buvo tas, kad Europos Parlamentas 1983 m. sausio 13 d. Oto fon Habsburgo iniciatyva 98 balsais už, 6 pasisakius prieš ir 8 susilaikius priėmė rezoliuciją, kurioje pasmerkė Sovietų Sąjungos įvykdytą Baltijos valstybių okupaciją ir pareikalavo atkurti jų nepriklausomybę.

Po Baltijos kreipimosi buvo parašyta daug atvirų laiškų. Svarbesni iš jų parengti ir pasirašyti drauge su latviais ir lietuviais.

Nuo 1981 iki 1985 m. Aukščiausiąjame teisme įvyko šeši pasipriešinimo sąjūdžio dalyvių teismo procesai, kuriuose už antisovie-

tinę veiklą buvo nuteisti ir ištremti į lagerius devyni žmonės.

Devintojo dešimtmečio pradžioje Estija buvo vienintelė Sovietų imperijos respublika, kurioje dar tebevyko atviras pasipriešinimas. 1984 m. pasipriešinimas represijomis buvo užgniaužtas. Vis dėlto pasipriešinimo sąjūdis nesibaigė, bet nuėjo į pagrindį. Kaip ir anksčiau, buvo renkama informacija apie žmogaus teisių ir tautiškumo pažeidimus ir, padedant Estijos pagalbos kaliniams, kovojusiems dėl nepriklausomybės, Centrui, apie visa tai buvo informuojama pasaulio visuomenė.

Atviras priešinimasis buvo gyventojų daugumai nežinomas; valdžia visai stengėsi nuslėpti, kad toks pasipriešinimas vyksta. Jei nepavykdavo, sovietiniai propagandistai mėgino pavaizduoti, jog tai Vakarų specialiųjų tarnybų prasimanymas. Taigi disidentų veikla negalėjo labai paveikti Estijoje vykstančių raidos procesų. Tačiau didelę reikšmę turėjo iš Estijos siunčiami pareiškimai ir kolektyviniai memorandumai. Jie rodė, kad estų tauta nesusitaikė su okupacija ir neprarado vilties vėl būti nepriklausoma. Itin svarbu tai, kad jau aštuntojo dešimtmečio pabaigoje pasipriešinimo sąjūdyje buvo viešai išsakytos nuostatos, kuriomis remiasi dabartinis Estijos valstybingumas.

Viktor Niitsoo

RESISTANCE MOVEMENT IN ESTONIA IN 1955–1985

S u m m a r y

The resistance of the nation of Estonia against the hostile power started in June, 1940 when the Soviet Union occupied and annexed Estonia. The resistance movement lasted as long as August, 1991 when the independence of Estonia was restored. The scale of active resistance was, comparatively, low. Meanwhile the passive movement embraced all the nation. The nation resisted the attempts to destroy its consciousness by Soviet occupation, protected the Estonian language and culture. Many Estonians passively protested against their russification and sovietization.

The active resistance movement, according to its form,

which was closely connected with the events abroad (the uprising in Hungary, Prague spring, Helsinki conference), can roughly be divided into five periods: armed resistance movement against Soviet occupation in 1941, 1944, 1953; the activities of youth underground rebel organisation from 1944 to 1962; democratic movement activities in 1968–1975; open resistance in 1977–1985; the general liberation movement (“singing revolution”) in 1987–1991. The statehood of present Estonia is based on the ground of resolutions publicly spoken by the resistance movement at the end of seventies.